

MICHAŁ BEREŻNICKI

Z PROBLEMATYKI KRYMINOLOGICZNEJ
ZŁOŚLIWEGO UCHYLANIA SIĘ OD OBOWIĄZKU
ALIMENTACYJNEGO

W piśmiennictwie prawniczym okresu powojennego art. 201 k.k., jakkolwiek dość często był przedmiotem rozważań, to jednak z reguły miały one charakter dogmatyczny. Rozważania zaś dotyczące problematyki kryminologicznej i socjologicznej, jaka wyłania się w przypadku przestępstw tego typu stanowią swego rodzaju ewenement¹. Zgłębienie przyczyn tego stanu rzeczy jest przedsięwzięciem względnie łatwym i prostym. Zważyć bowiem trzeba, że przepis ów zawiera elementy (vide pojęcia „nędzy” i „złośliwości”), które niejako z istoty swej dają asumpt do dyskusji i kontrowersji. Wystarczy choćby wspomnieć znamiennej ewolucję pojęcia „nędzy” w rozumieniu art. 201 k.k., zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w orzecznictwie sądowym².

Zrozumienie przyczyn przedstawionego stanu rzeczy nie zmienia wszakże faktu, że poznanie problematyki kryminologicznej i socjologicznej przestępstw z art. 201 k.k. w znacznym stopniu utrudnia skonstruowanie wiernego — uwzględniającego wszelkie aspekty socjotechniczne — modelu społecznej profilaktyki na płaszczyźnie omawianej tu przestępczości. Artykuł niniejszy, zawierający wyniki podjętych przez autora badań, stanowi drobny przyczynek do problematyki kryminologicznej pozostającej w związku z przestępstwami z art. 201 k.k.

Celem referowanych badań było m. in. zanalizowanie: 1) danych dotyczących osoby sprawcy, 2) motywów, dla których sprawcy dopuścili się

¹ J. Wąsik, *Przestępcy z art. 201 k.k.*, Nowe Prawo 1962, nr 11; H. Milewska, *Sprawy o przestępstwo złośliwego uchylania się od obowiązku alimentacyjnego*, Zeszyty Problemowo-Analityczne 1968, nr 10; Z. Iwaskiewicz, *Sytuacja rodzin alimentowanych w świetle obowiązujących przepisów i projektu k.k.*, Prawo i Życie 1969, nr 5.

² J. Andrejew, *Ustawowe znamiona przestępstwa*, Warszawa 1959, s. 86, 104; J. Andrejew, *Rozpoznanie znamion przestępstwa*, Warszawa 1968, s. 93 i n.; M. Siewierski, *Komentarz do k.k.*, Warszawa 1965, s. 237 - 242; Z. Adaszewski, *Alimentacja dzieci w orzecznictwie karnym*, Nowe Prawo 1958, nr 5; A. Gimbut, *Przestępstwa z art. 201 k.k. w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, Nowe Prawo 1957, nr 3.

przypisanych im przestępstw, 3) warunków materialno-bytowych oraz 4) zanalizowanie działalności profilaktycznej zakładów pracy (zatrudniających sprawców) na tle badanych spraw karnych.

Ponieważ wyżej wymienione kwestie analizowałem w zależności od statusu społeczno-zawodowego sprawcy, przeto ich populację podzieliłem na sprawców będących pracownikami fizycznymi i umysłowymi. Cel badań zawierał się tu w próbie prześledzenia ewentualnych elementów różnicujących wskazane grupy sprawców.

Materiał badawczy w postaci akt sądowych charakteryzują następujące tożsame elementy: 1) we wszystkich sprawach zapadły prawomocne skazujące wyroki, 2) sprawy dotyczą wyłącznie przestępstw popełnionych w mieście, 3) sprawcę łączył — choćby w przeszłości — z matką alimentowanego dziecka węzeł małżeński.

Wypada jeszcze nadmienić, że przedmiotem badań były sprawy dotyczące przestępstw popełnionych na terenie województwa katowickiego w latach 1964 - 1965, przy czym na każdą z wymienionych grup sprawców (pracownicy fizyczni oraz umysłowi) przypada po 50 spraw. Liczba spraw będących przedmiotem badań stanowi 5,8% ogólnej liczby spraw, w których w latach 1964 - 1965 zapadły wyroki sądowe.

Tabela 1

		A (50)	B (50)
Wiek	do 20 lat	—	—
	21 - 25 lat	3	5
	26 - 30 lat	6	1
	31 - 35 lat	24	26
	36 - 40 lat	15	27
	ponad 40 lat	2	1
Wykształcenie	Wyższe	—	2
	niepełne wyższe	—	11
	średnie	2	34
	niepełne średnie	9	2
	podstawowe	39	1
Przynależność organizacyjna	PZPR	5	3
	ZSL	—	—
	SD	—	7
	brak danych	5	11
Przynależność kryminalna	karani z tego samego przepisu	9	3
	karani z innych przepisów	16	2
	osoby, które odbyły karę w warunkach więziennych	—	1
Inne dane	nałogowi alkoholicy	15	8
	osoby pijące dość często	22	4
	osoby pijące rzadko	7	30
	brak dokładnych danych	6	8

Dane dotyczące osoby sprawcy. Wyniki poczynionych w tym zakresie ustaleń, jak też przyjęte kryteria badawcze³ znajdują odbicie w tabelach, w których rubryki oznaczone literą *A* dotyczą pracowników fizycznych, zaś rubryki oznaczone literą *B* — pracowników umysłowych.

Okoliczność, że największy odsetek przestępstw przypada na osobników w wieku 31 - 40 lat znajduje zapewne uzasadnienie w fakcie, że przestępstwa tego typu z reguły — jak to wynika z tabeli 2 — zostały popełnione po dłuższym okresie pożycia małżeńskiego.

Tabela 2

		A (50)	B (50)
Czasokreślenie pożycia małżeńskiego przed popełnieniem przestępstwa	1 rok	—	—
	2 - 3 lat	2	1
	2 - 3 lat	7	2
	3 - 4 lat	14	13
	ponad 4 lata	26	30
	brak danych	1	4

Tabela 3

		A (16)	B (24)
Określenie choroby	schorzenia wewnętrzne	7	1
	choroba serca	3	15
	gruźlica	4	5
	schorzenia nerwowe	2	2
	inne	—	1

Istotnym elementem określającym nie tylko osobę sprawcy, lecz także realną możliwość w zakresie realizowania ciężącego na nim obowiązku alimentacyjnego jest stan zdrowia sprawcy.

Nadmienić trzeba, że w każdym przypadku choroba sprawcy była udokumentowana stosownymi świadectwami lekarskimi. Dalszym istotnym elementem określającym zarówno osobę sprawcy, jak i realną możliwość w zakresie realizowania obowiązku alimentacyjnego jest sytuacja rodzinna sprawcy po odejściu od matki alimentowanych dzieci.

Dla ścisłości trzeba zauważyć, że rubryka „liczba dzieci będących na utrzymaniu sprawców” dotyczy dzieci zrodzonych bądź to z nowego związku małżeńskiego, bądź też z konkubinatu.

³ Przytoczone w powyższych tabelach dane nie dają oczywiście podstaw do formułowania zbyt daleko idących wniosków i ocen co do charakteru osobowości sprawców badanych przestępstw. Wynika to z faktu, że osobowość ludzka w ogóle jest fenomenem nader złożonym, zarówno w wymiarze psychologicznym, jak i socjologicznym.

Tabela 4

		A (50)	B (50)
Określenie aktualnej sytuacji rodzinnej sprawców	zawarli nowy związek małżeński	15	17
	żyją w konkubinacie	18	21
	„wolni”	17	12
	Liczba dzieci będących na utrzymaniu sprawców		
	1 dziecko	18	16
	2 dzieci	7	10
	ponad 2 dzieci		

Niebagatelnym elementem osobopoznawczym jest także stosunek sprawcy do powinności pracowniczych. Otóż w odniesieniu do sprawców będących pracownikami umyślowymi z reguły mamy do czynienia bądź z pozytywną oceną ich stosunku do wymienionych powinności, bądź też z oceną obojętną, w odniesieniu zaś do sprawców będących pracownikami fizycznymi rzecz przedstawia się zgoła inaczej.

Tabela 5

		A (50)	B (50)
Opinia zakładu pracy	pozytywna	6	23
	negatywna	33	7
	obojętna	9	16
	brak opinii	2	4
Wywiad milicyjny	pozytywny	3	19
	negatywny	36	11
	obojętny	3	16
	brak wywiadu		

Z powyższych danych wynika m. in., że tylko w nieznacznym odsetku spraw opinie wystawione przez zakłady pracy⁴ nie zostały potwierdzone wynikami wywiadów milicyjnych (okazało się, że sprawcy nadużywają alkoholu), które to wywiady dotyczyły istotniejszych aspektów życia prywatnego sprawców. Kończąc tę część badań stwierdzić należy, że w zakresie danych dotyczących osoby sprawcy, elementami, które w sposób oczywisty różnicują pracowników fizycznych i umyślowych są: wykształcenie, przeszłość kryminalna (większy odsetek osób uprzednio karanych stwierdzamy w grupie pracowników fizycznych, przy czym głównie chodzi tu o przestępstwa przeciwko mieniu i zdrowiu ludzkiemu),

⁴ Przy ocenie adekwatności tego rodzaju dokumentów trzeba oczywiście zachować pewną dozę sceptycyzmu. Szerzej na ten temat J. Malec, *Eksperymentalne zastosowanie kwestionariusza o podejrzanym*. Problemy Praworządności 1969, nr 2 oraz M. Bereznicki, *Osobowość sprawcy a sędziowski wymiar kary*, Gazety Sądowa i Penitencjarna 1969, nr 5. Cytowany artykuł zawiera szereg uwag i postulatów co do metod zbierania i weryfikowania w toku postępowania karnego danych, istotnych z punktu widzenia oceny charakteru osobowości (wartościowanej w kontekście sędziowskiej prognozy kryminologicznej) sprawcy czynu przestępnego.

stosunek do obowiązków pracowniczych, przynależność organizacyjna oraz częstotliwość spożywania przez sprawców alkoholu (wśród pracowników fizycznych stwierdzono większą skłonność do częstego picia alkoholu).

Motywy popełnienia przestępstwa. Wyniki badań w tym przedmiocie stanowią interesujący przyczynek do problematyki kryminologicznej, jaka wyłania się na kanwie przestępstw z art. 201 k.k.

Tabela 6

Określenie motywu		A (50)	B (50)
		trudne warunki materialno-bytowe sprawcy	15
nadużywanie alkoholu przez matkę	alimentowanych dzieci	12	1
negatywna postawa dzieci wobec sprawcy		1	13
brak danych		22	2

Okoliczność, że zdecydowana większość sprawców będących pracownikami umysłowymi podnosiła argument trudnych warunków materialno-bytowych narzucała potrzebę dokładnego zbadania wysokości ich miesięcznych zarobków z tytułu pracy zawodowej (żaden ze sprawców nie posiadał innych źródeł dochodu).

Tabela 7

Wysokość miesięcznych zarobków		A (50)	B (50)
		do 1500 zł	2
1600 - 2500		6	42
2600 - 3500		31	2
3600 - 4500		7	—
ponad 4600		1	—
brak dokładnych danych		3	5

Przytoczone dane skorelowane z danymi, o których mowa w tabelach 3 i 4 wyjaśniają zapewne powody, dla których pracownicy umysłowi częściej, niż pracownicy fizyczni, podnosili argument trudnych warunków materialno-bytowych. Jeżeli zaś chodzi o motyw określony mianem „negatywnej wobec sprawcy postawy dzieci”, to dobrą jego ilustracją są wyjaśnienia Edwarda P., które warto tu zacytować w dosłownym brzmieniu: „[...] Pomyślałem sobie, że jeżeli dzieci unikają mnie, a było też tak, że wołały za mną „idzie ten cherliwy gruzlik”, to ja nie mam obowiązku łożyć na ich wychowanie i sumienie mam spokojne. Myślę, że w mojej sytuacji każdy by tak postąpił [...]. Wyrównam te raty, jakie zalegają, ale zrobię to z ciężkim sercem, nie dlatego żebym był skąpy, ale dlatego, że wiem, że te dzieci po prostu mają mnie za zero”. (III Kp 824/65 Sądu Powiatowego w Bielsku-Białej).

Także trudne warunki materialno-bytowe, w jakich znajdowali się sprawcy nader często były przez nich przedstawiane w sposób wręcz dramatyczny. Oto próbka wyjaśnień tego typu:

„Jeżeli jest jakaś sprawiedliwość, to powinna ona obiektywnie osądzić moją sytuację [...]. Skąd miałem brać pieniądze, przecież gdybym kradł, to poszedłbym do więzienia [...]. O pracy lepiej płatnej nie mogę myśleć, a to ze względu na posiadane kwalifikacje [...] Moja obecna żona stanowczo mi zabroniła płacenia alimentów... „(II Kp 87/65 Sądu Powiatowego w Tychach). Inspirujący udział kobiet, z którymi sprawcy aktualnie współżyli, w fakcie popełnienia przestępstwa z art. 201 k.k. przewijał się w znacznej liczbie spraw. W aspekcie kryminologicznym okoliczność ta wydaje się być bardzo interesująca.

Warunki materialno-bytowe alimentowanych dzieci. Dla możliwie pełnego zilustrowania owych warunków wypadła przytoczyć dane traktujące o liczbie alimentowanych dzieci, wysokości kwot alimentacyjnych oraz w wieku tychże dzieci (wiek dzieci deter-

Tabela 8

		A (50)	B (50)
Liczba alimentowanych dzieci	1 dziecko	13	2
	3 dzieci	28	19
	3 dzieci	7	21
	ponad 3 dzieci	2	8
Wysokość kwot alimentacyjnych	do 500 zł	7	4
	5000 - 1000 zł	36	26
	1000 - 1500 „	5	19
	ponad 1500 zł	2	1
Wiek alimentowanych dzieci	do 1 roku	15	6
	1 - 2 lat	14	3
	2 - 4 lat	6	5
	4 - 6 lat	11	9
	ponad 6 lat	4	27

minuje zakres ich potrzeb natury materialnej). Istotne znaczenie dla ustalenia warunków materialno-bytowych alimentowanych dzieci mają także dane mówiące o tym, czy i jak często matki wzmiankowanych dzieci trudniły się pracą zawodową z równoczesnym uwzględnieniem wysokości ich miesięcznych zarobków, a nadto, czy i jak często pracą zarobkową trudnili się pozostali (z reguły dorosłe dzieci) członkowie rodziny.

W przedstawionym w tabelach 8 i 9 stanie rzeczy uzasadniona wydaje się teza, że w grupie pracowników umysłowych sytuacja alimentowanych dzieci (ze względu na ich liczbę oraz wiek — vide dane tabeli 8) była znacznie gorsza, aniżeli w grupie pracowników fizycznych (vide

Tabela 9

Ogólna liczba osób pracujących	umyślowo fizycznie	A (50)	B (50)
		—	49
		31	—
Wysokość miesięcznych zarobków z tytułu pracy zarobkowej	do 1000 zł	2	—
	1000 - 2000 „	26	25
	2000 - 3000 „	2	19
	ponad 3000 „	1	3
	brak danych	—	2
Liczba członków rodziny pracujących zarobkowo	1 osoba	27	3
	2 osoby	6	6
	ponad 2 osoby	—	—
	brak danych	2	—

dane tabeli 9 dotyczące liczby członków rodziny pracujących zarobkowo). Wynika to zresztą z danych zamieszczonych w tabeli 10.

Przy ocenie warunków materialno-bytowych autor w żadnej mierze nie posługiwał się kryteriami arbitralnymi. Za kryterium miarodajne w tym względzie przyjąłem przede wszystkim zeznania matki dziecka, charakteryzujące jego sytuację materialną. Dla zaakcentowania istoty omawianego kryterium badawczego warto zacytować fragment zeznań Pauliny W.: „Nie mogę powiedzieć, ażeby dzieci moje cierpiały

Tabela 10

Określenie sytuacji materialno-bytowej alimentowanych dzieci	krańcowy niedostatek (nędza) sytuacja względnie dobra	A (50)	B (50)
		9	38
		41	12

Tabela 11

Czasokres kontynuowania działania przestępnego	do 1 roku 1 - 2 lat 2 - 3 „ ponad 3 lata	A (50)	B (50)
		—	43
		—	5
		16	1
		34	1

na jakiś niedostatek [...]. Ostatecznie, która szanująca się i ambitna matka może dopuścić do takiej sytuacji, aby dziecko żyło w nędzy [...]. Jeżeli ktoś jest ojcem, to według mego zdania musi płacić alimenty, bez względu na to, czy dziecko ma co potrzeba, czy też nie" (III Kp 351/64 Sądu Powiatowego w Chorzowie). Należy zauważyć, że prawie identyczna motywacja powtarzała się w niektórych wyrokach sądowych.

Dość istotną wartość poznawczą mają dane odnoszące się do czasokresu kontynuowania przez sprawców działania przestępnego.

Swego rodzaju tendencja (występująca w grupie pracowników umysłowych) do wczesnego składania przez matki alimentowanych dzieci wniosku o ściganie sprawców znajduje zapewne uzasadnienie w trudnych warunkach, w jakich znajdowały się dzieci (patrz tabela 10). W grupie pracowników fizycznych wystąpiła zgoła inna tendencja; dopóki sytuacja rodzinna sprawcy pozostawała nie wyjaśniona, dopóty matka dziecka nie składała wniosku o ściganie. Ilekroć jednak sprawca definitywnie przeciął węzeł związku małżeńskiego (rozwód, konkubinat) tylekroć matka alimentowanych dzieci składała wniosek o ściganie sprawcy.

Działalność profilaktyczna zakładów pracy. W znacznym odsetku spraw osoby pokrzywdzone, zanim zdecydowały się na złożenie wniosku o ściganie sprawców, intensywnie zabiegały o to, aby zakład pracy zatrudniający tych ostatnich wywarł na nich odpowiedni wpływ w kierunku skłonienia ich do łożenia na utrzymanie dzieci. Zakłady pracy bardzo niechętnie jednak podejmowały stosowne interwencje, o czym dowodnie świadczy to, że z reguły dopiero na skutek usilnych nalegań ze strony matek alimentowanych dzieci przeprowadzono odpowiednie rozmowy ze sprawcami w dyrekcji danego zakładu pracy.

Tabela 12

Forma interwencji	rozmowa ze sprawcą w dyrekcji zakładu pracy zebranie organizacji partyjnej zebranie organizacji związkowej inne	A (14)	B (19)
		14	19
		1	—
		—	1
		1	—
Interwencje podjęto	tuż po uzyskaniu informacji o zachowaniu się sprawcy na skutek nalegań ze strony matki alimentowanych dzieci	1	2
		13	17

Wzbranianie się zakładów pracy przed podejmowaniem owych interwencji można by tłumaczyć tym, że w znakomitej większości wypadków mamy tu do czynienia z osobami cieszącymi się bardzo pozytywną opinią na terenie zakładu pracy. Jakkolwiek było, w istocie stwierdzić trzeba, że organa wymiaru sprawiedliwości nie wykazały żadnego zainteresowania profilaktyczną działalnością zakładów pracy, nade wszystko zaś nie poczyniły jakichkolwiek ustaleń co do tego, czy aktualna w danym okresie sytuacja (ciężka) materialna sprawcy była znana kierownictwu zakładu pracy i czy w związku z tym rozważyło ono — przy uwzględnieniu posiadanych przezeń kwalifikacji zawodowych — możliwość zaangażowania go do pracy lepiej płatnej. Z punktu widzenia społecznej profilaktyki na

płaszczyźnie omawianych przestępstw okoliczność ta (a więc owa gotowość zakładów pracy do stworzenia swoim pracownikom warunków umożliwiających im realizowanie obowiązku alimentacyjnego) posiada, jak się wydaje, wręcz kapitalne znaczenie.

*

W związku z prowadzonymi badaniami nasuwa się myśl, aby w toku dalszych dociekań nad problematyką z pogranicza kryminologii i socjologii przestępczości z art. 201 k.k. — w celu uzyskania odpowiednich elementów niezbędnych z punktu widzenia skonstruowania wiernego modelu społecznej w tym względzie profilaktyki — objąć zakresem badań te osoby (rodziny), które mimo konfliktów trwają w związku małżeńskim, jak też te osoby, które mimo trudnych warunków materialno-bytowych czynią zadość powinności, jaka na nich ciąży. Celem owych badań byłoby zatem skonstatowanie specyficznych czynników implikujących psychosocjologiczny mechanizm rozważanej przestępczości.

Hipotetycznie można np. przyjąć, że pewną (nie da się zaprzeczyć, że wcale pokażną) grupę sprawców przestępstw z art. 201 k.k. — w przeciwieństwie do osób, o których mowa wyżej cechuje daleko idąca niezadarność życiowa, co sprawia, że nie znajdują oni możliwości skutecznego poprawienia warunków materialno-bytowych⁵, a więc i możliwości łożenia na utrzymanie alimentowanych dzieci. Tego rodzaju hipotezy można by zresztą mnożyć. W aktach badanych spraw nie znalazłem, niestety, elementów mogących potwierdzić bądź wyłączyć powyższą hipotezę, jakkolwiek postulat idący w kierunku uwzględnienia w toku postępowania karnego ewentualności tego typu jest absolutnie umiarkowany. Podstawowym wszakże warunkiem efektywności oraz praktycznej użyteczności postulowanych badań wydaje się uwzględnienie m. in. technik badawczych wypracowanych na gruncie dyscyplin psychologicznych i socjologicznych.

Ostatni postulat dotyczy prokuratorsko-milicyjnej statystyki kryminalnej. Jest rzeczą nieco zaskakującą, że o ile w odniesieniu do prawie wszystkich przestępstw, wymieniona statystyka rejestruje takie fakty, jak wiek i wykształcenie sprawcy, jego przeszłość kryminalną itp., o tyle w odniesieniu do przestępstw z art. 201 k.k. i ustawy 23 z 10 XII 1959 r. poprzestaje tylko na odnotowaniu ogólnej w danym okresie liczby przestępstw z rozbiorem na przestępstwa popełnione w mieście i na wsi. Nie ulega wątpliwości, że postulowane uzupełnienie statystyki kryminalnej w znacznym stopniu może się przyczynić do usprawnienia badań nad problematyką kryminologiczną omawianych przestępstw, badań tym pilniejszych, że problematyka, o której mowa, jest nie tylko frapująca, lecz także nader istotna z punktu widzenia pilnych potrzeb praktyki społecznej.

⁵ N. Lewitów, *Psychologia pracy*, Warszawa 1965, s. 119 - 153; J. W. Dawid, *Inteligencja, wola i zdolność do pracy*, Wrocław 1963, s. 321 i n.

DU PROBLÈME CRIMINOLOGIQUE DE LA SOUSTRACTION
AU DEVOIR ALIMENTAIRE

R é s u m é

L'auteur de l'article commente les résultats des études sur le problème criminologique de la soustraction au devoir alimentaire. Le but de ces études, s'appuyant sur 100 dossiers juridiques sur le délit de l'article 201 du code pénal, était l'analyse des données concernant la personnalité des auteurs de ce délit, les motifs qui les ont poussé à commettre des actes criminels, les conditions matérielles, dans lesquelles se trouvaient les personnes alimentées ainsi que l'action prophylactique des entreprises de travail. En fonction de ce que l'auteur a analysé les questions énumérées ci-dessus selon l'état socioprofessionnel de l'auteur du délit, les personnes soumises aux études ont été divisées en deux groupes: les travailleurs physiques et les travailleurs intellectuels.

Les résultats des études effectuées ont montré que dans le domaine du curriculum vitae, les éléments qui différencient les travailleurs physiques des intellectuels sont: l'instruction, l'antécédent criminel, l'appartenance à une organisation, ainsi que la fréquence d'absorption d'alcool par l'auteur du délit.

Commentant les résultats des études dans la partie concernant les motifs poussant à commettre des actes criminels, l'auteur constate qu'une partie importante des personnes insistait, pendant la procédure, sur les mauvaises conditions matérielles. En ce qui concerne les auteurs de délit étant travailleurs intellectuels, il convient de considérer cet argument comme persuasif. D'autre part en ce qui concerne les conditions matérielles des personnes alimentées, elles étaient meilleures dans le groupe des travailleurs physiques.

S'appuyant sur les résultats de ses études, l'auteur juge critiquement l'action prophylactique des entreprises de travail.